

ADAMIK TAMÁS

CICERO CATILINA ELLENI ELSŐ BESZÉDÉNEK STRUKTÚRÁJA

Havas László és Borzsák István professzorok emlékének ajánlom

A *Catilina elleni első beszéd* a Magyarországon is könnyen hozzáférhető Müller-féle összkiadásban 12 oldal terjedelmű; 13 fejezetre, illetve 33 szakaszra oszlik. Jelen előadásomban amellet érvelek, hogy az 1. fejezet, a bevezetés, Cicero reagálása az új retorikai szituációra, azaz arra, hogy Catilina nem távozott Rómából; ellenkezőleg, megjelent a senatusi ülésen. A 2. fejezet pedig az elbeszélés (*narratio*), a tényállás körvonalazása és a tétel (*propositio*), amely előkészíti a bizonyítást, az egész beszéd törzsanyagát. Cicero *Catilina elleni első beszéde* különleges, mert mindhárom szónoki beszédfajta tulajdonságait magában hordozza. Fel tűnő sajátossága, hogy bevezetése is, elbeszélése is és érvelése is hat részből áll; e szigorú szerkezet indoka feltehetőleg a beszéd rögtönzött jellege.

Kulcsszavak: Cicero, Catilina, a *Catilina elleni első beszéd* szerkezete

1. Mivel Czeglédi Sándor felkért, hogy a latintanárok továbbképzésén tartsak előadást Cicero *Catilina elleni első beszédének* bevezetéséről,¹ újra áttanulmányoztam e beszédet, és revidáltam húsz évvel korábban rögzített véleményemet.² Cicero consuli évében, Kr. e. 63-ban sok olyan esemény történt Rómában, amelyekkel kapcsolatban beszédeivel kellett állást foglalnia.³ Ezen év leghíresebb, legnagyobb hatású beszédei a Catilinariák, közöttük is talán az első, amelynek szókészlete még a Szentírás latin fordításaiban is nyomot hagyott.⁴ Tanulságos áttekinteni, hogy a XIX. század végétől a XXI. század elejéig közkézen forgó szakmunkák, szövegkiadások és kommentárok hogyan értelmezik és tagolják e beszéd elejét, azaz annak bevezetését. A *Catilina elleni első beszéd* a Magyarországon is könnyen hozzáférhető Müller-féle összkiadásban 12 oldal terjedelmű; 13 fejezetre, illetve 33 szakaszra oszlik.⁵

Carl Stegmann az első két fejezetét értelmezi bevezetésnek.⁶

¹ Elhangzott 2016. március 5-én az Eötvös Collegiumban a Református Pedagógiai Intézet által rendezett latintanári továbbképzés és szakmai napon.

² Vö. Adamik T.: Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–43). In: 22 híres beszéd. Szerk. Székely Éva. Budapest 1995. 77–97.

³ Ezen események részletes ismertetését lásd P. Grimal: Cicéron. Paris 1986. 139–163.

⁴ N. Adkin: Biblia Catilinaria. Maia 55 (2003) 93–98; R. F. Gleis: Catilinas Rede gegen Cicero: literarische Fälschung, rhetorische Übung oder politische Pamphlet. Neulateinisches Jahrbuch 4 (2002) 155–172.

⁵ M. Tulli Ciceronis Scripta quae manserunt omnia. Recognovit C. F. M. Mueller. Partis II vol. II. Lipsiae 1903. 249–261.

⁶ Auswahl aus den Reden des M. Tullius Cicero. I. Die Rede über den Oberbefehl des Cn. Pompeius und die Catilinarischen Reden. Hrsg. C. Stegmann. Hilfsheft. Fünfte Auflage. Leipzig–Berlin 1917. 62.

Bevezetés. Catilina szemtelensége napról napra növekszik, miközben a hatóságok elmulasztják, hogy az állam érdekében a már régen kiérdemelt büntetéssel sújtsák. Ennek ellenére nem fogja elkerülni a büntetést (1, 1–2, 6).

Henri Bornecque és Édouard Bailly kétnyelvű kiadása szintén felvázolja a beszéd struktúráját, de előbb meghatározza célját.⁷ Célja: kényszeríteni Catilinát, hogy hagyja el Rómát, és csatlakozzék Manlius seregéhez, hogy bűne nyilvánvalóvá váljék, és meg lehessen büntetni.

Exordium ex abrupto. Meddig élsz még vissza, Catilina, türelmünkkel? Nem látod, hogy terveid le vannak leplezve (1, 1–1, 2). Jelentősebb személyeket is kivégeztek kisebb bűnökért (1, 3–2, 4). Ő egyedül merészelt hadsereget toborozni a haza ellen, de el fogja nyerni büntetését, mielőtt mindenki előtt nyilvánvaló lesz bűnössége (2,5–2, 6).

Andrew R. Dyck szövegkiadásában és kommentárjában az 1. fejezet 1–2. szakaszát bevezetésnek, a 3. szakaszát pedig a 2. fejezettel együtt kitérőnek tekinti.⁸

I. *Exordium*: a jelenlegi paradox helyzet (1, 1–2)

A. Szigorú biztonság.

B. Catilina él, és részt vesz a szenátus tanácskozásán.

II. *Digressio* I: történeti előzmények szembeállítva a jelen tétlenségével (1, 3–2, 6)

A. P. Scipio: Tiberius Gracchus

B. C. Servilius Ahala: Sp. Maelius

C. L. Opimius: C. Gracchus

D. C. Marius, L. Valerius: L. Saturninus, C. Servilius

E. Az aktuális consulok: Catilina

1. Az államot fenyegető veszély

a. Etruriában

b. A városban

2. A kegyetlenség lehetséges vádja

Magam is elemeztem a *Catilina elleni* 1. beszédet a 22 *híres beszéd* című kiadványban, és én is az első két fejezetet értelmeztem a beszéd bevezetésének.⁹

2. Jelen előadásomban amellet érvelek, hogy az 1. fejezet a bevezetés, Cicero reagálása az új retorikai szituációra, azaz arra, hogy Catilina nem távozott Rómából; ellenkezőleg, megjelent a consul által összehívott senatusi ülésen. A 2. fejezet pedig az

⁷ Cicéron: Discours. Tome X. Catilinaires. Texte établi par H. Bornecque et traduit par É. Bailly. Dixième tirage. Paris 1985. 2–3.

⁸ Cicero: Catilinarians. Ed. A. R. Dyck. Cambridge 2008. 61–62.

⁹ Adamik: i. m. (2. jegyz.) 92.

elbeszélés (*narratio*) és a tétel (*propositio*), amely előkészíti a bizonyítást, az egész beszéd törzsanyagát. Elemzésemben mindig idézem az adott rész legjellemzőbb részletének eredeti latin szövegét¹⁰ magyar megfelelőjével együtt, Borzsák István fordításában,¹¹ majd pedig értelmező megjegyzéseket fűzök a szóban forgó részlethez.

2.1. Az 1. fejezet különleges módon kezdődik: hat költői kérdéssel (*interrogatio, ἐρώτημα*)¹². Miközben a hat kérdés mindegyike aziránt érdeklődik, miért nem távozik már Catilina Rómából, ugyanakkor arra is rávilágít, hogy Catilina szinte az örületségig vakmerő, és olyan szörnyű bünteteket követett már el, és még szándékozik elkövetni, amelyek méltán kimerítik a rómaiak szerint a legnagyobb büntettnek, a *coniuration*nak, a haza elleni összeesküvésnek a fogalmát. E költői kérdések Cicero meglepetését és egyben felháborodását fejezik ki amiatt, hogy Catilina a híresztelések ellenére nemhogy nem távozott Rómából, hanem még a senatus ülésére is eljött. A költői kérdés a klasszikus retorika szerint gondolatalakzat (*figura sententiarum, σχῆμα διανοίας*), és hatalmas energiákat szabadít fel a hallgatók lelkében, mind szellemieket, mind érzelmieket.

Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quam diu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Palati, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora voltusque moverunt? Patere tua consilia non sentis, constrictam iam horum omnium scientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis, quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora, o mores! (1, 1, 1)

Meddig élsz még vissza, Catilina, békétűrésünkkel? Mily sokáig űz még csúfot belőlünk dühödséged? Mely határig hányja-veti magát fékevesztett vakmerőséged? Hát terád sem a Palatium éjszakai őrzése, sem a város éber védeése, sem a nép rettegése, sem minden derék összesereglése, sem a senatusi ülés helyének megerősítése, sem a senatorok arca és tekintete, semmi sincs hatással? Nyilvánvalóak terveid, nem veszed észre? Bilincsekbe verve valamennyiünk tudatában összeesküvésed, nem látod? A mára virradó meg az előző éjjel mit műveltél, hol voltál, kiket hívtál össze, miféle tervet koholtál: melyikünk nem tudja, mit gondolsz? Ó, idők, ó, erkölcsök!

¹⁰ Az eredeti latin szöveget a *Mueller*-féle kiadásból idézem (5. jegyz.), de egybevettem azt a legújabb kritikai kiadás szövegével, és egy-két helyen javítottam: M. Tullius Cicero Scripta quae manserunt omnia. Fasc. 17. Orationes in L. Catilinam quattuor. Recensuit T. Maslowski. München – Leipzig 2003. 7–11.

¹¹ *Borzsák I.* fordítását a következő kiadványból idézem: Cicero válogatott művei. Válogatta és az utószót írta Havas L. Budapest 1987. 57–70.

¹² Vö. Retorikai lexikon. Főszerkesztő Adamik T. Pozsony 2010. 637.

Az idézett első részlet első mondata híressé vált az idők folyamán. Először Sallustius utal rá: *Quae quo usque tandem patiemini, o fortissimi viri* (*Cat.* 20, 9), mégpedig Catilinával mondatja; Dyck paródiának tekinti.¹³ Quintilianus kétszer idézi. Először a bevezetéssel kapcsolatban, amikor azokkal vitatkozik, akik ellenzik azt, hogy a bevezetésben a szónok elforduljon a bíró személyétől (*aversio, ἀποστροφή*, 4, 1, 68). Másodszor pedig akkor, amikor a gondolatalakzatot tárgyalva megjegyzi, hogy egy kérdés akkor alakzat, amikor nem érdeklődést, hanem támadást fejez ki (9, 2, 7).¹⁴ J. Christensen szerint a *patientia* politikai terminus volt a rómaiaknál.¹⁵ A *tandem* itt indulatot, türelmetlenséget kifejező adverbium: „még”, „ugyan hát” jelentéssel. Ezt fokozza még a *quam diu...eludet* („Meddig játszik még ki bennünket?”). Ebben a kérdésben az is benne van, hogy Catilina sok súlyos bűnt elkövetett már, de mindig megúszta.¹⁶ Cicero utal arra is, hogy Catilina képes elhárítani az ellenfél szúrásait és vágásait, mint egy gladiátor; többször *gladiator*nak is nevezi.¹⁷ A *nilhil* hatszoros mondatkezdése igen erős anafora: itt a halmozás és az érzelemkeltés funkcióját tölti be. A *moverunt* sok előtte álló alany állítmánya: *hypozeugma*, szóalakzat. A hozzá legközelebb álló alany a legfontosabb, a legszemélyesebb: *nilhil horum ora voltusque*.

Catilina rendkívüli szemtelen és pimasz gonoszságán csak szörnyülködni lehet. Ezt fejezi ki az *O tempora, o mores!* felkiáltás (*exclamatio, ἐκφώνησις*), amely szintén gondolatalakzat. De nemcsak ezen, hanem legfőképpen azon lehet szörnyülködni, hogy megtörtént a legnagyobb bűn, az összeesküvés, a *coniuratio*. De nemcsak megtörtént, hanem már le is van leplezve: *patere tua consilia*, sőt már „bilincsekbe” van „verve” – ahogyan Borzsák István fordítja a *constrictam teneri coniurationem tuam* szószerkezetet; az állatok tehetetlenségét juttatja eszünkbe, amelyeknek lábait összekötözték.¹⁸

2.2. Megtörtént tehát a legnagyobb büntett, az összeesküvés a haza ellen, mégpedig az állam legfőbb tisztviselői szeme láttára, ahogy az 1. fejezet 2. szakasza ezt egyértelműen kijelenti:

Senatus haec intellegit, consul videt; hic tamen vivit. Vivit? immo vero etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unum quemque nostrum. Nos autem fortes viri satis facere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus. (1, 1, 2)

¹³ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 63. Makk F. és Tar I. szerint „nem szükségszerű, hogy Cic. in *Cat.* I 1, 1 volt az indíték”. In: Sallustius: De coniuratione Catilinae. A szöveget gondozta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Makk F. – Tar I. Budapest 1970. 64.

¹⁴ Cicéron: Catilinaires. Édition, introduction et commentaire de A. Haury. Paris 1969. 43.

¹⁵ J. Christensen: A note on «patientia» as a political term in Cicero's In Catilinam I. 1. In: Ancient History Matters. Studies presented to J. E. Skydgaard. Ed. K. Ascani. Roma 2002. 243–244.

¹⁶ Vö. Dyck: i. m. (8. jegyz.) 64.

¹⁷ Vö. Cic. *Catil.* 1, 12, 29: *Ego si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem*; 2, 11, 24: *gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite*; Mur. 25, 50: *cum illius nefarii gladiatoris voces percrebuisent*.

¹⁸ Vö. Haury: i. m. (14. jegyz.) 44.

A senatus mindezt tudván tudja, a consul látván látja: ez mégis él. Él? Sőt még a szenátusba is eljön, részt vesz a köztanácskozáson, egyikünket a másik után szemeli ki és jelöli meg legyilkolásra: mi pedig, bátor férfiak, eléggé szolgáljuk a köz érdekét – hisszük –, ha dühödt fegyverei elől kitérünk.

Ismét egy különleges esete az alakzatok alkalmazásának: *hic tamen vivit. Vivit? immo vero in senatum venit*: az ismétlés (*repetitio*, ἀναδιπλώσις) szóalakzatát, a helyesbítés (*correctio*, ἐπανόρθωσις) gondolatalakzatával kapcsolja össze, ami a fokozás (*gradatio*, κλίμαξ) gondolatalakzatával folytatódik, és ezzel jelenvalóvá teszi, szemünk elé varázsolja azt a lehetetlen helyzetet, amely ezt a beszédet napvilágra hozta.¹⁹

Paradox és abszurd helyzet ez: a legfőbb állami szervek, a senatus és a consul azt képzelik, hogy ellátják feladatukat, teljesítik kötelességüket, ha valahogyan kivédik ennek az összeesküvőnek a fegyvereit, aki úgy jelöli ki az egyes consulokat a halálra, mint ahogyan a mindennapi életben a fákat a kivágásra vagy az állatokat a levágásra szokták: vö. Hor. *Sat.* 2, 3, 246: *Sani ut creta, an carbone notati*. Borzsák István kommentárjában idézi Pseudo-Acrót: *in quem numerum isti discedant, in bonorum, an malorum?* Majd megjegyzi: „A római szavazás képébe a szokásos szín-szimbolikán ... kívül talán a görög szavazótáblák (felmentésre: fehér, elmarasztalásra: fekete) színe is belejátszik.”²⁰ Cicero szövegében egyértelmű, hogy Catilina feketével jelöli meg lelkében a meggyilkolandó senatorokat, hiszen Cicero egyértelműen fogalmaz: *ad caedem*.

Hogy a rómaiak a *coniuratiót* az ember által elkövethető legnagyobb bűnnek tartották, annak bizonyítását mellőzöm, mert azt két tanulmányomban már megtettem.²¹ Catilina tehát összeesküvést, a legnagyobb büntetett, a *coniuratiót* szervezi a hazája ellen, ez csak örűlségével magyarázható: ezért szerepel a *furor* nyomatékossítva: *furor iste tuus*; mégis itt ül a szenátusban, és a római állam vezetői nem tesznek mást, mint megpróbálnak védekezni ellene.

2.3. Ezt a paradox és abszurd helyzetet hogyan lehetne kezelni, arra tesz javaslatot Cicero a bevezetés 3. részében. Javaslata így hangzik:

Ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem istam, quam tu in nos omnis iam diu machinaris. An vero vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit: Catilinam orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? (1, 1, 2–3)

¹⁹ Vö. Adamik: i. m. (12. jegyz.) 412.

²⁰ Horatius: Szatírák. Horatii Saturae. A szöveget gondozta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Borzsák I. Budapest 1972. 208–209.

²¹ Adamik T.: Livius és a Bakkhanália-összeesküvés. In: Sanctissima Religio. Vallás- és irodalomtudományi tanulmányok. Budapest 2012. 127–142. Adamik T.: Flagitia Christianorum. In: Adamik: i. m. (21. jegyz.) 245–254.

Már régen a vesztőhelyre kellett volna hurcoltatnunk, Catilina, consuli parancssal, ellened kellett volna fordítanunk a vést, amelyet te ellenünk forralsz. Vagy a nagy tekintélyű P. Scipio, főpapi tisztében, Ti. Gracchust, aki éppen csak veszélyeztette a fennálló rendet, magánszemélyként megölhette? Catilinát, aki a földkerekséget akarja gyilkolással és tűzvészrel elpusztítani, mi, consuli minőségünkben, hagyjuk?

Dyck ezt a részt *digressiónak* nevezi²² – helytelenül, mert Quintilianus szerint, aki részletesen tárgyalja a kitérés fogalmát, a kitérések „az ügyvédek magamutogatását szolgálják” (4, 3, 2), afféle „elkalandozás” (4,3, 4). A szóban forgó szöveghely nem kitérés, nem elkalandozás, hanem a bevezetés szerves része, tudniillik az előtte álló kijelentésnek („már régen a vesztőhelyre kellett volna hurcoltatnunk”) kettős bizonyítása két példával, egy a közelmúltból, egy pedig a régmúltból. Az elsőt teljes terjedelmében közli úgy, hogy szembeállítja Catilinával Ti. Gracchust, aki csak éppen hogy megingatja a római államot, de P. Scipio magánemberként meggyilkolta 133-ban; Catilinát, aki az egész földkerekséget lobbantja lánggra, élve hagyjuk? Tulajdonképpen Cicero itt nem egyszerűen példát alkalmaz, hanem retorikai következtetést, enthümémát – hívja fel a figyelmet Stegmann.²³ Cornificius ezt *contrariumnak*, ellentétben alapuló következtetésnek nevezi, és így határozza meg: „Az ellentétben alapuló következtetés esetén két ellentétes állítás közül az egyik a másikat tömören és szilárdan megerősíti; így: Mert aki saját érdekeinek is ellensége volt mindig, attól hogyan várhatod, hogy más ügyének barátja lesz” (4, 18, 25).²⁴ Quintilianus az *enthümémával* foglalkozva három jelentését különíti el: „Első jelentése minden gondolat, amely elménkben megfogant, de most nem erről beszélünk. Második jelentése kijelentés indoklással; harmadik pedig egy érv meghatározott konklúziója, amely következményen vagy ellentétben alapszik; bár erre nézve nincs egyetértés. Egyesek ugyanis a következményen alapulót nevezik *epikheirémának*, a többséget viszont azon kaphatod rajta, hogy csak azt akarja *enthümémának* elfogadni, ami ellentétben alapul; ezért nevezi ezt Cornificius *ellentétnek*” (5, 10, 1–2).²⁵ Cicerónál ellentét van egyrészt Ti. Gracchus és Catilina között; Gracchus csak közepesen ingatja meg a római államot, Catilina viszont az egész földkerekséget fenyegeti; másrészt P. Scipio és Cicero között; P. Scipio magánemberként ölte meg Gracchust, főpapi tisztége ugyanis nem számít magisztrátusnak, Cicero viszont mint a legfőbb állami tisztviselő, consul halálra ítélné Catilinát.

A *machinor* ige negatív konnotációt hordozott a latinban; a görög μηχανάομαι átvétele; a magyarba a *machinál* formában került át; jelentése itt is pejoratív: mester-

²² Dyck: i. m. (8. jegyz.) 68: „Digressio I: historical precedents contrasted with the current inaction (3–6).”

²³ Stegmann: i. m. (6. jegyz.) 118.

²⁴ Cornificius: A C. Herenniusnak ajánlott retorika. Latinul és magyarul. Fordította és jegyzetekkel ellátta Adamik T. Budapest 1987. 227.

²⁵ Marcus Fabius Quintilianus: Szónoklattan. Szerk. Adamik T. Pozsony 2008. 340–341. Az enthümémát bővebben lásd Adamik: i. m. (12. jegyz.) 331–333.

kedik, ármánykodik, áskálódik. Érdemes figyelni arra is, hogy Catilina tevékenységét többször is a *pestis* szóval minősíti. Egyszer itt, a bevezetésben, majd az 5, 11-ben, a 12, 30-ban, továbbá a befejezésben: *cum tua peste ac pernicie* (13, 33). Az *an vero* a nagytítás modellje.²⁶

2.4. Egészen más a régmúltból vett példájának a struktúrája, amelyet a 4. résznek tekintünk:

Nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Maelium novis rebus studentem manu sua occidit. (1, 1, 3)

Mert azokat a túl régi dolgokat mellőzöm, hogy például C. Servilius Ahala a fel-forgató Sp. Maeliust a saját kezével szúrta le.

A második példáját csak éppen említi, mellőzés (*praeteritio*, *παράλειψις*), vagyis ismét gondolatalakzat formájában; ezzel tovább erősíti ugyan állítását, de csak úgy mellesleg szólva, de mégis szándékosan másképpen mondva. Havas László e példához a következő megjegyzést fűzi: „E föltehetőleg nem sok történeti alappal rendelkező eseményen keresztül Cicero nyilván a catilinariusoknak a plebs lezüllött elemeivel fennálló kapcsolatára kíván utalni. A hagyomány szerint ugyanis 439-ben – éhínség idején – a tyrannosi hatalomra törő Spurius Maelius a vagyontalan polgárok közt gabonát osztott szét. Ezért C. Servilius magister equitum megölte őt.”²⁷ Havas indokolatlanul vitatja el a történeti alapot ettől az epizódtól, hiszen Livius két fejezetben is részletesen tárgyalja (vö. Liv. 4, 13–14). Sem Stegmann, sem Bornecque, sem Dyck nem vonja kétségbe Spurius Maelius létezését, sem azt a tényt, hogy a nép kegyének a megnyerésével a királyság visszaállításának gyanújába keveredett. Egyébként is Havas nem a megfelelő helyre, a Livius 4, 13–14-re hivatkozik, hanem a Liv. 4, 21-re, ahol Spurius Maeliusnak egy későbbi utódja szerepel. Cicero a mellőzés gondolatalakzatával tulajdonképpen nem lebecsüli a példa jelentőségét, hanem még inkább felkelti iránta a kíváncsiságot; tudniillik a mellőzés egyik lényeges funkciója éppen a hallgatóság kíváncsiságának felkeltése: „a közlő szóba hoz egy témát, de rögtön kijelenti, hogy bár megtehetné, nem kíván beszélni róla, mert nem tartja érdemesnek, vagy eltérne tulajdonképpeni tárgyától – ezzel az elhallgatva kimondással mégis felkelti a figyelmet, sőt esetleg a gyanút.”²⁸

2.5. E másképpen mondást tovább variálja Cicero az 5. résszel, amellyel e két történeti példát kommentálja, levonva belőlük a következtetést:

Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem coërcerent. (1, 1, 3)

²⁶ Haury: i. m. (14. jegyz.) 46.

²⁷ Cicero Catilina elleni első beszéde. Oratio in Catilinam I. A szöveget gondozta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Havas L. Auctores Latini I. Budapest 1967. 32.

²⁸ Vö. Adamik: i. m. (12. jegyz.) 785.

Megvolt, de csak volt valaha ebben az államban az erély, hogy a bátor férfiak keményebb büntetéssel sújtották az ártalmas polgárt, mint a legelszántabb ellenséget.

A *fuit, fuit* az ikerítés alakzata (*geminatio, ἀναδίπλωσις*), az érzelm kifejezés legfőbb eszköze,²⁹ Cicero ezen törekvését Borzsák fordítása nagyszerűen adja vissza: „Megvolt, de csak volt...” Hogy a *coniuratio* az elkövethető bűnök legnagyobbika, azt Cicero is egyértelműen kifejezésre juttatja: az ősi rómaiak nagyobb büntetésekkel (*acrioribus suppliciis*) sújtották az összeesküvő római polgárt, mint a legádázabb ellenséget (*accerbissimum hostem*). Itt az összehasonlítás gondolatalakzatával bizonyítja Cicero,³⁰ hogy *coniuratio* a legnagyobb bűn.

2.6. De ezt sem öncélúan teszi, mert megállapítása kiindulópontjául szolgál egy lényegesebb, de mégis paradox megállapításhoz, amely a bevezetés lezárását alkotja.

Habemus senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave, non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis; nos, nos, dico aperte, consules desumus. (1, 1, 3)

Van nekünk is senatusi határozatunk ellened, Catilina, súlyos és komoly; most is a köz rendelkezésére áll a szenatori rend tanácsa és tekintélye: csak mi, kimondom nyíltan, mi consulok, nem vagyunk sehol.

Az ige anaforájával, *habemus, non deest* és annak ellentétével, *desumus*, továbbá a *nos, nos* ismétléssel (*iteratio, παλιλλογία*) emeli ki az elmarasztalást, a consulok tehetetlenségét: megvan a *senatus consultum ultimum*, mégpedig *vehemens et grave* (súlyos és komoly), megvan a cselekvési képességük is, az *auctoritas*, de a consulok tehetetlenek: nem élnek vele, nem teljesítik kötelességüket, olyan, mintha nem is lennének; ezt fejezi ki súlyosan a *desumus* a mondat végén; ennek jelentését tovább fokozza a *dico aperte*: „kimondom nyíltan”, amely a szónok őszinteségéről tanúskodik.

Cicero retorikaelmélettel is foglalkozott. Már első beszédének elmondása előtt írt egy elméleti munkát *De inventione* (A feltalálásról) címen, hogy elméletileg is megalapozza szónoki pályáját. A bevezetésről ezt írja: „A bevezetés a szónoklat azon része, amely a hallgatóság figyelmét kellőképpen ráhangolja a beszéd hátralévő részére; ez akkor valósul meg, ha sikerül felkeltenünk a jóindulatát, figyelmét, érdeklődését” (15, 20).³¹ „A jóindulatra négyféleképpen tehetünk szert: saját magunkról, ellenfeleinkről, a bírák személyéről és a tényállásról szólva” (16, 22).³² „Saját magunkról szólva, ha tetteinkről és szolgálatainkról önhittség nélkül beszélünk”; „az ellenfelekről szólva, ha irántuk gyűlö-

²⁹ Vö. Adamik: i. m. (12. jegyz.) 544.

³⁰ Vö. Adamik: i. m. (12. jegyz.) 898.

³¹ Cicero összes retorikaelméleti művei (=CÖRM). Szerkesztette: Adamik T. Pozsony 2012. 95 (Simon L. Zoltán fordítása).

³² Adamik: i. m. (31. jegyz.) 97.

letet, ellenszenvet, megvetést keltünk” (16, 22).³³ A fentiekben mindezeknek a követelményeknek Cicero maradéktalanul eleget tett.

3. A beszéd 2. fejezete az elbeszélést (*narratio*) tartalmazza, a tétellel (*propositio*) együtt, amely átvezet a bizonyításhoz.

3.1. Cicero egy ötven évvel korábbi eseménnyel indítja az elbeszélést. Fentebb már példaként felhozta az idősebb, Tiberius Gracchust, most a fiatalabb, C. Gracchus példáját idézi fel: A szenátus utasította L. Opimius consul, hogy hirdesse ki a *senatus consultum ultimumot*, aki ezt megtette, és tüstént megölték C. Gracchust Kr. e. 121-ben. Nem sokkal később ugyanilyen utasítást kapott a senatustól C. Marius és L. Valerius consul, és azonnal kivégezték L. Saturninus néptribunust és C. Servilius praetort Kr. e. 100-ban:

Decrevit quondam senatus, uti L. Opimius consul videret, ne quid res publica detrimenti caperet; nox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, maioribus, occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. Simili senatus consulto C. Marius et L. Valerio consulibus est permissa res publica; num unum diem postea L. Saturninum tribunum pl. et C. Servilium praetorem mors ac rei publicae poena remorata est? (1, 2, 4)

Határozatot hozott annak idején a senatus, hogy L. Opimius consul ügyeljen, semmi károsodást ne szenvedjen a köz; egy éjszaka sem múlt el közben, máris meghalt holmi felforgatás gyanúja miatt a nevezetes apától, nagyapától, őseitől született C. Gracchus; vége lett fiaival egyetemben M. Fulviusnak, a volt consulnak. Ugyanilyen senatusi határozattal bízta magát az állam C. Marius és L. Valerius consulra: hagyta-e ezután akár egy napot is várni L. Saturninus néptribunust és C. Servilius praetort a halál és a köztől kiszabott büntetés?

121-ben L. Opimius egyedül volt jelen Rómában, azért szerepel itt egy consul. Rá ruházta a senatus a *senatus consultum ultimumot*. A másik consul, Q. Fabius Maximus háborút viselt Dél-Galliában. Tiberius Gracchus túlkapásai ellen a senatus nem tudott eljárni, mert a dictator fogalma a hannibáli háborúk után kiment a divatból. Ezért a senatus tagjai magánemberként szálltak vele szembe. 11 évvel Tiberius halála után C. Gracchus hasonló problémát okozott a senatusnak, és ekkor új eszközt teremtettek meg a probléma megoldására. Ez a *senatus consultum ultimum*, amely új eljárás volt, ekkor vezették be, ezért a popularisok kétségbe vonták törvényességét, de Cicero védelmébe vette. E határozat megfogalmazása azonban bizonytalan volt, nem volt benne, hogy ki ellen irányul.³⁴ A Catilina-barát szenátorok azt mondhatták, hogy Manlius ellen irányul, nem Catilina ellen: neki semmi köze Manliushoz. A *senatus consultum ultimum* diktatori hatalommal ruházta fel Opimius consul, aki „holmi felforgatás gyanúja miatt” megölte C. Gracchust. Háborúskodások törttek ki Opimius és C. Gracchus

³³ Adamik: i. m. (31. jegyz.) 97.

³⁴ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 72.

csapatai között, és C. Gracchust mintegy 3000 hívével együtt megölték. Cicero kisebbíti bűnét, viszont felnagyítja előkelő származását: C. Gracchus apja, Tiberius Sempronius Gracchus Scipio Africanus Maior lányát, Corneliát vette feleségül; consul 177-ben és 163-ban. Nagypja az első Scipio Africanus. M. Fulvius Flaccus 130-ban C. Gracchussal volt a földosztó bizottság tagja, 125-ben consul. Havas így összegezi tevékenységét: „122-ben C. Gracchust, aki Afrikában tevékenykedett a colonialapítás ügyében, Flaccus helyettesítette egy időre Rómában, s ez alatt az idő alatt elsősorban a szövetségesek polgárjoga érdekében szállt szembe M. Livius Drususszal. Az ő nevének felemlegetésével tehát nemcsak a S. C. ultimum hatályát kívánta igazolni Cicero, hanem feltehetőleg a catiliniarások politikájának egyik lényeges mozzanatára is megpróbálta felhívni a figyelmet: az itáliai municipiumok Rómával szemben történő felsorakoztatására. Flaccust két fiával együtt Gracchus híveinek lemészárlásakor ölték meg.”³⁵ *A mors ac rei publicae poena*: hendiadyoin.³⁶

3.2. Mi pedig – folytatja Cicero a második részben – már huszadik napja várunk, és semmi sem történik. Valójában 18 napot kellett várni október 21-étől november 8-ig, de Cicero kikerekíti 20 napra.³⁷

At vero nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim eiusmodi senatus consultum, verum tamen inclusum in tabulis, tamquam in vagina reconditum, quo ex senatus consulto confestim te interfectum esse, Catilina, convenit. Vivis, et vivis non ad deponendam sed ad confirmandam audaciam. (1, 2, 4)

Bezzeg mi már huszadik napja tűrjük, hogy tompuljon az éle a senatusi kezdeményezésnek. Mert van ugyan ilyen senatusi határozatunk, csak éppen jegyzőkönyvbe zárva – mintegy hüvelyébe rejtve –, amely határozat értelmében veled, Catilina, sürgősen végezni kellett volna. De élsz, sőt úgy élsz, hogy nem akarsz felhagyni vakmerő terveiddel, hanem csak még inkább nekibőszülsz.

A *hebescere aciem horum auctoritatis* metaforával Cicero éles kontrasztot teremt a jelen és a múlt között. A *horum* a szenátorokra utal. A senatori határozat jegyzőkönyvbe, írotáblába van zárva, és a városi quaestorok *aerarium*ban, az állami levéltárban őrzik, ahol nem volt olyan egyszerű tanulmányozni őket.³⁸ *Vivis, et vivis*: Quintilianus szerint a *geminatio* egyik fajtája, amely mint a nagyítás stíluseszköze hevesebb, mint kötőszó nélkül (9, 3, 29): él, de nem azért, hogy felhagyjon a hazája elleni áskálódással, hanem azért él, hogy az összeesküvést egyre ütőképesebbé tegye: *non ad deponendam*

³⁵ Havas: i. m. (27. jegyz.) 34–35.

³⁶ Haury: i. m. (14. jegyz.) 48; Dyck: i. m. (8. jegyz.) 73: *mors ac ... poena* form a hendiadyos: „the death penalty”.

³⁷ Haury: i. m. (14. jegyz.) 48: „Cic. calculerait *summatim*, comme dans *Pis.* 4.”

³⁸ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 74.

sed ad confirmandam audaciam. Az *audacia* jelentése itt: „vakmerőség”, nem azért él, hogy felhagyjon a vakmerőséggel, hanem hogy növelje, erősítse. Bruggisser szerint az *audacia* régen pozitív fogalom volt a rómaiaknál, de Cicero és Sallustius idejében már negatívvá vált.³⁹ Dyck a *senatus consultum ... quo ex senatus consulto* ismétlést a hivatalos stílus ügyetlenségének tekinti, amit az érett Cicero később került.⁴⁰ Véleményem szerint Cicero a *senatus consultum ultimum* ismétlésével a senatusi határozat jelentőségét emeli ki.

3.3. Ezután próbálja megindokolni a 3. részben, mi az oka ennek az elnéző eljárásnak:

Cupio, patres conscripti, me esse clementem, cupio in tantis rei publicae periculis me non dissolutum videri, sed iam me ipsum inertiae, nequitiaeque condemno. (1, 2, 4)

Szeretnék, egybegyűlt atyák, kegyesnek bizonyulni, szeretnék az állam ily nagy megpróbáltatásában nem látszani erélytelennek: de már tehetetlenségem és semmirekellőségem miatt magam ítélem el magamat.

A *cupio* ismétlésével állhatatosságát akarja Cicero hangsúlyozni. Ez azonban neheze érik: attól fél, hogy *dissolutus*, „közömbös”, „hanyag” lesz; Bailly franciára az *indifférent* szóval fordítja, amely ugyanezt jelenti.⁴¹ Ennek okát Bailly abban látja, hogy volt idő, amikor Cicero is szimpatizált a minden tekintetben kiváló testi és lelki tulajdonságokkal bíró Catilínával.⁴² Christopher Craig az invektíva durvább eszközeinek mellőzését a beszéd körülményeivel magyarázza.⁴³

3.4. Azonban ez helytelen, helyesbít a 4. részben, mert Catilina már nemcsak tervezget, hanem cselekszik is:

Castra sunt in Italia contra populum Romanum in Etruriae faucibus conlocata, crescit in dies singulos hostium numerus; eorum autem castrorum imperatorem ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu videtis intestinam aliquam cotidie perniciem rei publicae molientem. (1, 2, 5)

Táborokat vertek Itáliában a római nép ellen, itt, Etruria torkában; nőttön-nő napról napra az ellenség száma; e táborok főparancsnokát és az ellenség vezérét pedig a falakon belül, sőt a senatusban láthatjuk, amint nap nap után az állam belső romlását készíti elő.

³⁹ Ph. Bruggisser: «Audacia» in Sallusts «Verschwörung des Catilina». Hermes 130 (2002) 265–287.

⁴⁰ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 74.

⁴¹ Bornecque – Bailly: i. m. (7. jegyz.) 7.

⁴² Bornecque – Bailly: i. m. (7. jegyz.) II.

⁴³ Ch. Craig: Self-restraint, Invective, and Credibility in Cicero's First Catilinarian Oration. AJPh 123 (2006) 335–339.

Castra sunt ... crescit ... eorum ... imperatorem ... intra moenia. Sokkoló stílus: a szöveg kifejezőereje, dinamikája egyre növekszik: a növekvő tagok törvénye érvényesül a mondatok formájában és jelentésében: a veszély egyre növekvő nagyságát ragyogóan festi. Cicero ezt a törvényt elméletben is megfogalmazta: „Ezért vagy egyenlőknek kell lenniük az utóbb következőknek a korábbiakkal, a végeknek a kezdetekkel, vagy pedig, ami még jobb is és kellemesebb is, hosszabbaknak” (*De or.* 3, 48, 186).⁴⁴ Az *atque adeo* jelentését nem egészen adja vissza a „sőt”, amellyel Borzsák István fordítja; a „sőt még” jobb lenne. Havas kommentárjában ezt írja: „a catilinariusok valóban egész Itáliában megmozdulásokat szerveztek, így Etrurián kívül Picenumban, Campaniában, Apuliában, Bruttiumban stb.”⁴⁵ Az *in Etruriae faucibus* Faesulae etruszk város (ma Fiesole; Firenzétől 8 kilométerre északra Toscanában) vidékéről van szó, ahol húsz évvel korábban Sulla kolóniát alapított veteránjai számára: erről a területről verbuválták a legtöbb katonát az összeesküvés számára. Azzal az előnnyel is rendelkezett ez a vidék, hogy aránylag közel volt Rómához: Catilina innen szándékozott Róma ellen vonulni (*Sal.* 32, 2). De könnyen lehetett innen Gallia Transalpina felé menekülni is.⁴⁶ Cicero előtt itt felrémltek a szövetséges háború (Kr. e. 91–88) borzalmai, amelyben mint újonc szolgált.⁴⁷

3.5. Az 5. részben a szónok arra is utal, hogy szándékosan nem tartóztatta le eddig Catilinát.

Si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo, erit verendum mihi ne non potius hoc omnes boni serius a me quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc quod iam pridem factum esse oportuit certa de causa nondum adducor ut faciam. (1, 2, 5)

Ha én végre téged, Catilina, elfogatlak és kivégeztetlek, azt hiszem, már attól kell tartanom, hogy inkább mondja minden derék hazafi tettemet későnek, semmint egy is kegyetlennek. De én annak megtételére, amit már réges-rég meg kellett volna tennem, bizonyos okból még mindig nem szánom rá magam.

A kétkedés és az önirónia árnyalatával (*credo*) Cicero a fenyegetést is érezteti; elképzelhető, hogy erre utal vissza Sallustius által idézett levelében Catilina, amikor arról ír, hogy sietnie kell, mert élete veszélyben van (35, 5: *vim mihi parari*). De ebben a részletben azt is kifejezésre juttatja, hogy nem biztos, hogy a szenátusban mindenki támo-

⁴⁴ Adamik: i. m. (31. jegyz.) 435 (Adamik Tamás fordítása). *Quare aut paria esse debent posteriora superioribus et extrema primis, aut, quod etiam est melius et iucundius, longiora* (*De or.* 3, 48, 186). Vö. H. Lausberg: *Handbuch der literarischen Rhetorik*. München 1960. 246, § 451: »Gesetz der wachsenden Glieder«.

⁴⁵ Havas: i. m. (27. jegyz.) 36.

⁴⁶ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 75.

⁴⁷ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 75.

gatja.⁴⁸ A latin gyakran használ közép fokot határozott vonatkozás, hasonlítás nélkül: például: *serius ... crudelius*; ilyenkor a jelentése túl késő, túl kegyetlen. A *boni* itt nemcsak általános értékítéletet fejez ki, hanem a politikai kontextusnak megfelelően olyan személyt jelent, aki lojális a szenátushoz és a római alkotmányhoz. A *certa de causa* arra utal, hogy esetleg egyes szenátorok Catilina pártján állnak.⁴⁹

Cornificius az elbeszélésnek három fajtáját tárgyalja. A második fajtát így határozza meg: „Az elbeszélés második fajtája az, amelyhez olykor bizalomkeltés, vádaskodás, átvezetés vagy valaminek az előkészítése céljából folyamodunk” (1, 8, 12).⁵⁰ Ez a meghatározás jól illik a *Catilina elleni első beszéd* 2. fejezetére, mert a bizalomkeltés, a vádaskodás és az átvezetés funkcióját is betölti. Bizalomkeltést a szónok, vagyis Cicero és a szenátus iránt, vádaskodást az összeesküvő Catilina és a vele szimpatizáló szenátorok ellen, és átvezetés Catilina bűnösségének bizonyításához.

3.6. Végül következik a tételre (*propositio*) utaló 6. rész, amely a 2. fejezet utolsó három mondatával azonos:

Tum denique interficere, cum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non iure factum esse fateatur. Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives, et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus, ne commovere te contra rem publicam possis. Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient. (1, 2, 5–6)

Akkor éred meg csúfos végedet, amikor már senki oly hitvány, oly elvetemült, oly hozzád hasonló nem akad, aki ne ismerné el: joggal történt így. Ameddig lesz csak egy is, aki védelmezni merészel téged, élni fogsz, de úgy, ahogy most élsz: sok erős őrségemtől körülvéve, hogy ne tudj az állam ellen támadni. Sok szem és fül fog ezután is észrevétlenül figyelni és vigyázni, mint ahogy eddig is tette.

A *denique* (végül is) Borzsák István fordításában eltűnik, mert a *tum denique interficere*, amelynek szó szerinti fordítása ez lenne: „végül is akkor fognak megölni”, Borzsák teljesen másképp fordítja. A *denique* jelentését gyakran erősíti a *tum*: „akkor és csak akkor”.⁵¹ A *cum iam* három tagból álló fokozást vezet be, amelyet a háromszoros *tam* anafora is kiemel: *tam improbus, tam perditus, tam tui similis*. Az *improbus* (gonosz, istentelen) és a *perditus* (anyagilag tönkrement) a *bonus* ellentéte.⁵² A római jog ismerte a *iure caesus* fogalmát; vö. *Lex XII* 1, 17 *si nox furtum faxit, ast im occisit, iure*

⁴⁸ Haury: i. m. (14. jegyz.) 50.

⁴⁹ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 76.

⁵⁰ Cornificius: i. m. (24. jegyz.) 79.

⁵¹ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 77.

⁵² Dyck: i. m. (8. jegyz.) 77.

caesus esto – „ha éjjel lop, de megölik, jogosan legyen megölve”.⁵³ Cicero annyira biztos győzelmében, hogy már bizonyos megenyhülést, iróniát is megenged magának, amelyet a *vivere* ige háromszoros ismétlésével juttat kifejezésre: *vives, et vives ita ut nunc vivis*: „élni fogsz, és élni fogsz úgy, ahogyan most élsz”: tudniillik nem szabadon, hanem felügyelet alatt, megfigyelés alatt, ami méltatlan egy szabad rómaihoz.⁵⁴ A *nunc* az *a, o* kódexek olvasata, a *b, j* kódexek nem közlik, ezért Dyck elhagyja kiadásában, Masloswski azonban közli. Az *obsessus* participium perfectum azt is megmondja, miért: mert olyan erősen őrizteti Cicero, mintha meg lenne szállva, mint egy ostromlott város. Anélkül, hogy észrevenné, szemek sokasága figyeli minden mozdulatát, és fülek sokasága kihallgatja minden szavát. Csak egy módon kerülhet ki ebből a méltatlan helyzetből: ha elhagyja a várost. A *Catilina elleni első beszéd* tehát nem Cicero tehetetlenségét bizonyítja, ahogyan ezt Joseph Vogt⁵⁵ és Jonathan Price értelmezi,⁵⁶ hanem Cicerónak azt a szándékát, hogy Catilinát valamiképpen a város elhagyására készítse.

A 2. fejezet utolsó három mondata tehát a tétel, amelyet a *Herenniusnak ajánlott rétorika* így határoz meg: „A tételben kifejtjük, mivel értünk egyet, és mivel kívánunk vitázni; ebben mondjuk el, milyen témákról szándékozunk beszélni” (1, 3, 4). A tétel tehát az elbeszélés összegzése és egyben átmenet a bizonyításhoz.

A mondottak alapján megállapíthatjuk, hogy az első két fejezet közül az első a bevezetés, a második pedig az elbeszélés. Jellemző sajátosságuk abban ragadható meg, hogy terjedelmük szinte teljesen azonos, és mindegyik hat részre oszlik. Ezen azonoságok mellett különbségek is megfigyelhetők bennük. Az első fejezet, a bevezetés tömve van gondolatalakzatokkal és szóképekkel, amelyek rendkívül árnyaltan mutatják be, hogy Catilina összeesküvést szőtt hazája ellen, de a consulok tehetetlenek. Nem teljesítik kötelességüket, pedig a *senatus consultum ultimum* alapján elítélhetnék az összeesküvőt. A második fejezetben is él alakzatokkal, de már nem olyan látványosan, mint az elsőben, és az elbeszélés végén, a tételben azt is elárulja, miért tehetetlenek a consulok. Azért, mert csak őrzik, figyelik Catilinát, az összeesküvőt egészen addig, ameddig egyetlen híve is akad a senatusban. Ha ez bekövetkezik, akkor majd életével fizet az összeesküvésért.

4. A Catilina elleni első beszéd bevezetésének felépítését elemezve hat részt különítettem el benne. Szintén hat részre bomlik e beszéd elbeszélése oly módon, hogy a hatodik rész a tétel, amely az elbeszélést lezárja, és bevezeti a bizonyítást. Ezek után nem meglepő, hogy a bizonyításban is hat rész különíthető el.

4.1. Az 1. rész (3, 6–4, 10) a tételnek, vagyis annak a kijelentésnek az igazolása, hogy Cicero észrevétlenül ugyan, de szoros megfigyelés alatt tartotta és tartja Catilinát, s ennek következtében minden tervéről, minden megmozdulásáról biztos információi

⁵³ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 77.

⁵⁴ Haurý: i. m. (14. jegyz.) 51.

⁵⁵ J. Vogt: Cicero und Sallust über die Catilinarische Verschwörung. Darmstadt 1966. 24.

⁵⁶ J. Price: The failure of Cicero's «First Catilinarian». In: Studies in Latin Literature and Roman History. Ed. C. Deroux. Bruxelles 1998. 106–128.

vannak. Már október 21-én figyelmeztette a senatust arra, hogy Manlius október 27-re fegyveres felkelést tervez. Arra is felhívta a figyelmet, hogy Catilina október 28-án akarja legyilkolni az optimatákat. November 1-én pedig Praenestét akarja elfoglalni. Cicero mindezen terveit idejében megtudta, és sikeresen megakadályozta (3, 6–8). Arról is tud, hogy az előző éjjel Catilina híveivel tanácskozott Laeca házában, a kaszások utcájában. Azt is meg tudná itt és most mutatni, hogy a jelen levő szenátorok közül kik vettek részt ezen a tanácskozáson:

Video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. O di immortales! ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus? quam rem publicam habemus? Hic, hic sunt in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de nostro omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis terrarum exitio cogitent. Hos ego video consul et de re publica sententiam rogo et, quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce volnero. (4, 9)

Mert látom, hogy vannak itt a senatusban néhányan, akik veled együtt voltak. Halhatatlan istenek! Hol vagyunk tulajdonképpen? Milyen városban élünk? Micsoda alkotmányban? Itt, igenis itt vannak közöttünk, egybegyűlt atyák, a földkerekségnek ebben a legszentebb és legtekintélyesebb testületében, akik valamennyiünk pusztulásán, akik ennek a városnak, sőt az egész világnak végromlásán törik a fejüket. Ezeket látom én, a consul, és közügyről lévén szó, véleményüket kérem, és azokat, akiket réges-rég fel kellett volna koncoltatni, még csak szóval sem sértem.

Cicero M. Laeca házát említi, Sallustius teljes nevét közli: M. Porcius Laeca (27, 3); előkelő szenátori rangú család tagja; Cato rokona.⁵⁷ Cicero nyilván nagy érdeklődést keltett a senatusban azzal a kijelentésével, hogy a jelen levő senatorok között is lát néhányat azok közül, akik Laeca házában részt vettek az összeesküvők tanácskozásán. Nagyon helyesen tette, hogy nem említett neveket. Ezzel ugyanis elriaszthatott egyeseket Catilinától, hallgatását *clementiának* értelmezhetnék. Sallustius 11 szenátort nevez meg, akik jelen voltak ezen az összejövetelen: *Catil.* 17.⁵⁸ Az *o di immortales* köznyelvi felkiáltás gyakran előfordul beszédekben; *ubinam gentium* szószerkezetben a *gentium* genitivus partitivus az *ubi* mellett; a *-nam* fokozza az *ubi* kifejezőerejét.⁵⁹ A *hic, hic* ikerítés (*geminatio*) a szónok megindultságának a jele; ennek az az oka, hogy még ezen a szent helyen is vannak összeesküvők, akik „a városnak” (*huius urbis*), egyúttal a földkerekségnek pusztulására törnek. Hat évvel később Ovidius merészen túlozva bejelenti, hogy

⁵⁷ Haury: i. m. (14. jegyz.) 55.

⁵⁸ Bornecque – Bailly: i. m. (7. jegyz.) 10.

⁵⁹ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 83.

„*Romanae spatium urbis et orbis idem (Ám ez a földi világ s római föld tere egy)*”⁶⁰ Ennek a gondolatnak a csírája már Cicerónak imént idézett megállapításában megjelenik.

Az is világos előtte, milyen döntéseket hozott Catilina ezen a titkos találkozón: kiosztották kinek-kinek a feladatát: ki fog Rómában tűzvészt támasztani, ki fogja Cicerót, a consult meggyilkolni, hogy a város vezető nélkül maradjon. De erről is idejében tudomást szerzett, és a gyilkosokat, akik a reggeli üdvözlés alkalmát akarták kihasználni meggyilkolására, távol tartotta házától (4, 9–10).

4.2. A 2. részt (5, 10–6, 16) azzal kezdi, hogy felszólítja Catilinát: folytassa azt, amit már elkezdett: távozzék végre a városból (*egredere aliquando ex urbe*); nyitva állnak a kapuk, induljon el! Manlius tábora már régen várja, hogy foglalja el a fővezéri tisztét. A nagy isteneknek és Iuppiter Statornak köszönhető, hogy ezt a borzalmas pestist annyiszor elkerültük (5, 10). Nem fordulhat elő többé, hogy egyetlen ember kockára tegye az állam üdvét. Hirtelen eszébe villan, hogy Catilina gyakran csapdát állított neki már akkor, amikor még csak kijelölt consul volt. Tehát 64 nyarától, amikor még nem járt neki állami védelem, azaz lictorok a vesszőnyalábbal. De életére tört a 63-as consulválasztáson is, amikor Iunius Silanust és Licinius Murenát választották meg consullá (5, 11). Most pedig pestisként az egész államot kívánja elpusztítani (5, 12). Mint consul hiába ítélné halálra, hívei itt maradnának; ezért inkább arra buzdítja, hogy „menjen el ... A consul megparancsolja, hogy az ellenség menjen el a városból”: *exieris, ... Exire ex urbe iubet consul hostem* (5, 13). Nincs is miért tovább Rómában maradnia, hiszen mindenki fél itt tőle, mindenki gyűlöli: magánéletének szörnyű botrányai mindenkit elborzasztanak. Nemrég előző feleségét meggyilkolta, hogy új házasságot köthessen. Egy másik bűnét pedig mellőzni kénytelen, hogy elkerülje azt a látszatot, hogy ilyen bűnök egyáltalán megtörténhettek ebben a közösségben: ez a hallatlan bűn fiának megölése (6, 14). Arra is emlékezteti, hogy 66 decemberének utolsó napján felfegyverkezve jelent meg a népgyűlésen: meg akarta gyilkolni a consulokat és a város előkelőit. Csak a szerencse mentette meg őket ettől a tragédiától:

Potestne tibi haec lux, Catilina, aut huius caeli spiritus esse iucundus, cum scias esse horum neminem, qui nesciat te pridie Kalendas Ianuarias Lepido et Tullo consulibus stetisse in comitio cum telo, manum consulum et principum civitatis interficiendorum causa paravisse, sceleri ac furori tuo non mentem aliquam aut timorem tuum, sed fortunam populi Romani obstitisse? (6, 15)

Lehet-e neked, Catilina, ez a napfény vagy ez a levegőég kellemes, mikor tudod, hogy e gyülekezet minden tagja tudja: Lepidus és Tullus consuli évének utolsó napján fegyverrel jelentél meg a népgyűlésen? Csapatot szerveztél a consulok és a legelső polgárok meggyilkolására; bűnös őrzöngésednek nem a te kijózanodásod vagy megrettenésed, hanem a római nép szerencséje szegte útját.

⁶⁰ W. Stroh: Meghalt a latin, éljen a latin! Egy nagy nyelv rövid története. Fordította Dévény István. Budapest 2011. 95.

66. december 29-én, amikor az év consulai, M. Aemilius Lepidus és L. Volcatius Tullus az utolsó beszédüket tartották a népgyűlésen, Catilináék merényletet terveztek az új consulok, L. Aurelius Cotta és L. Manlius Torquatus ellen. Ez az ún. első Catilina-féle összeesküvés. A *comitium* négyszögletű tér volt a Curia Hostilia és a Forum Romanum között. Római polgárnak tilos volt fegyverrel megjelenni. A napfény, a nappal kerülése az összeesküvőkre jellemző, akik éjjel szövögetik gonosz terveiket.⁶¹ A merényletet a beiktatási áldozat másnapjára tervezték. A senatus tudomást szerzett róla, és megerősítette a consulok őrzését. A *principes* meggyilkolását pedig február nónájára, azaz 5-ére tervezték, de valamely véletlen hiba folytán ez sem sikerült, vagy lehet, hogy az irányítók, Crassus és Caesar döntöttek így – írja A. Haury.⁶² A *sceleri ac furori* szókapcsolatban a *scelus* (álnokság) és a *furor* (örület) mint Catilina legfőbb jellemzői hendiadüoint alkotnak: örült álnokság, *furiosum scelus*. A *fortuna populi Romani* megszemélyesítés az *obstitisse* alanyaként. A rómaiak meg voltak győződve, hogy egy sajátos *Fortuna* örködött államuk felett; a *Fortuna populi Romani Quiritium*nak kultusza volt: P. Sempronius Tuditanus fogadta meg Kr. e. 204-ben, hogy templomot épít Fortunának, és tíz évvel később fel is szentelte a Quirinalison; alapítását május 25-én ünnepelték.⁶³

Azt pedig nem is említi, hogy hányszor akarta őt Catilina eltenni láb alól, de a szerencse valamiképpen mindig megmentette (6, 16).

4.3. A 3. részben (7, 16–8, 19) Cicero kifejti, hogy Catilina annyira magára maradt, hogy szinte szánja, amit egyáltalán nem érdemel meg (*miser cordia, quae tibi nulla debetur*). Amikor Catilina megérkezett a senatusba, senki sem üdvözölte, amikor leült, a mellette ülők elhúzódtak tőle (7, 16). Ha saját szolgálai – mondja Cicero – így félnének tőle, elhagyná a várost. Majd megkérdezi Catilinát, hogy ő nem gondolt erre. Ha szülei úgy félnének tőle, és úgy gyűlölnék, hogy nem tudná őket kiengesztelni, bizony elkerülné őket. Majd a beszéltetés (*sermocinatio, ἡθοποιία*) gondolatalakzatával élve a hazát is megszólaltatja, amely így szól Catilinához:

Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli; nunc vero me totam esse in metu propter unum te, quicquid increpuerit, Catilinam timeri, nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum. Quam ob rem discede atque hunc mihi timorem eripe; si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam. (7, 18)

Korábbi dolgaidat, bár elviselhetetlenek voltak, mégis – ahogy tudtam – elviseltem; de hogy most már egész valómban rettegnem kelljen csak temiattad, hogy bármi neszre Catilinától féljek, hogy semmi olyan tervet ne lehessen kiagyalni ellenem, ami különböznék a te bűnös üzelmeidtől, ezt már nem lehet elviselni. Épp ezért távozzál, és mentesíts ettől a rettegéstől: ha van alapja, hogy ne roppanjak össze súlya alatt; ha alaptalan, hogy végre ne kelljen rettegnem.

⁶¹ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 94–95.

⁶² Haury: i. m. (14. jegyz.) 63.

⁶³ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 95.

A *superiora illa* Catilina múltbeli gonosztetteire utal, ezeket még elviselte, bár nem kellett volna; most viszont az egész hazát (*totam*) félelemben tartja ő egyedül (*unum*): ellentét az egész és egy között; ha valami zaj keletkezik, azt csak Catilina keltheti, ha valamilyen sérelem éri a hazát, azt csak Catilina okozhatja. Kötszó nélkül, asyndetonnal sorolja az egyes tételeket, amelyek már elviselhetetlenek.⁶⁴ E félelem csak akkor szűnik meg, ha Catilina eltávozik. Az a félelem, amelyet Catilina kelt, mindenféleképpen ártalmas. Ha van alapja, akkor tönkreteszi a hazát, ha nincs alapja, félelmet kelt benne. Ezért kéri a haza Catilinát és a bírakat, hogy szüntessék meg ezt az örökös félelmet.⁶⁵ Havas szerint „a 63-as összeesküvés a köztársaság belső struktúrájában is számottevő változásokat eredményezett volna.”⁶⁶

E kemény szavaktól Catilina megrettent, és a gyanú elkerülése végett önként magánemberek őrzésére akarja bízni magát, de senki sem meri befogadni, még Cicero sem. Végül egyik társa, M. Metellus fogadja be. Bizony nem esik messze a börtöntől az, aki magát őrzésre méltónak ítéli (1, 8, 19) – jegyzi meg Cicero.

4.4. A 4. részben (8, 20–10, 27), miután azt tanácsolja Catilinának, hogy menjen száműzetésbe, meg is szólaltatja, még pedig a megelőzés (*anticipatio*, *πρόληψις*) gondolalakatával, fiktív parancs formájában:

Refer, inquis, ad senatum; id enim postulas et, si hic ordo sibi placere decrevit te ire in exilium, obtemperatum te esse dicis. Non referam, id quod abhorret a meis moribus, et tamen faciam, ut intellegas, quid hi de te sentiant. Egrederere ex urbe, Catilina, libera rem publicam metu, in exilium, si hanc vocem expectas, proficiscere. (8, 20)

Terjeszd a senatus elé – mondod. Mert ezt követeled, és azt hajtogatod, hogy ha ez a rend elhatározza száműzetésedet, te engedelmeskedni fogsz a határozatnak. Nem terjesztem a senatus elé, mert ez nem fér össze gondolkodásommal, de mégis teszek róla, hogy megértsd, mi a senatorok véleménye rólad. Távozz a városból, Catilina, szabadítsd meg a várost a rettegéstől; ha pedig ezt a szót várod: vonulj száműzetésbe.

A *postulas* (követeled) a törvényes parancs ígéje. Catilina úgy tesz, mintha Cicerónak nem lenne birtokában a *senatus consultum ultimum*. Ez rendkívül ravasz húzás, amelyet valószínűleg Caesar javasolt Catilinának – írja Haury.⁶⁷ Cicero egyértelműen tiltakozik e parancs ellen: *Non referam* – „Nem terjesztem”. Döntését azzal indokolja meg, hogy „ez nem fér össze gondolkodásommal”. Dyck felteszi a kérdést: miért fenyegetéssel készíti Cicero Catilinát Róma elhagyására, nem pedig a senatus szavazatával? A válasz

⁶⁴ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 100.

⁶⁵ Bornecque – Bailly: i. m. (7. jegyz.) 16.

⁶⁶ Havas: i. m. (27. jegyz.) 53.

⁶⁷ Haury: i. m. (14. jegyz.) 72.

az, hogy vagy precedens hiányában, vagy azért, mert helyzetét túlságosan gyengének tartotta formális szavazáshoz.⁶⁸ Az *egredere* lényegében a *discede* (7, 18) ismétlése, csak más szóval: távozz Rómából!

Ha ezt P. Sestiusnak vagy M. Marcellusnak, e derék embereknek mondta volna, a senatorok tiltakoztak volna – mondja Cicero. P. Sestius 63-ban C. Antonius quaestora volt; Cicero hű embere. M. Marcellus 65-ben quaestor, ő is figyelmeztette Cicerót arra, hogy Catilina tervezi meggyilkolását (vö. Plut. *Cic.* 15, 1–4). De most hallgatnak, és hallgatásukkal vádolnak: *cum tacent clamant* – hatásos oxümoron. Havas szerint a szenátorok „nem voltak hajlandók igenlő szavazatukkal törvényre emelni Cicero javaslatát, bár meglehetősen erős kényszerhelyzet elé voltak állítva”.⁶⁹ De hallgatnak azok a lovagok is, akik körülveszik a senatust (8, 21). Ha megadnák az istenek, hogy elmenjen, a gyűlöletnek milyen vihara szakadna Ciceróra, ha nem is most, de később. Ha ez bekövetkeznék, akkor csak őt, Cicerót érje baj, ne pedig az államot. „Ezért csak menj el innen – mondja Cicero Catilinának –, indulj a száműzetésbe (*perge in exilium*), menj Manliushoz, és lázítsd fel a tönkrementeket (*perditos*), üzenj hadat a hazádnak” (9, 22–23). Egyébként sem azért távozik, mert ő, a consul megparancsolta neki, hanem azért, mert már embereket küldött előre, hogy Forum Aureliumnál fegyverben várják. Már az ezüstsast is előreküldte, amelyet házában külön szentélyben tisztel – mondja neki Cicero (9, 24). Örömet meggy oda, ahova féktelen és örült vágya ragadja, mely hihetetlen gyönyörűséget okoz neki. Mert hát sohasem vágott békére, csak becstelen háborúságra. Erre edzette testét, ezért tanulta meg tűrni az éhséget és a hideget (10, 25–27).

4.5. Az 5. *részben* (11, 27–11, 29) a haza, egész Itália, az egész állam szólítja fel Cicerót, hogy verje már bilincsbe, és végeztesse ki végre ezt a Catilinát:

Nonne hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari imperabis? Quid tandem te impedit? Mosne maiorum? At persaepe etiam privati in hac re publica perniciosos cives morte multarunt. An leges, quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? At numquam in hac urbe, qui a re publica defecerunt, civium iura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? (11, 27–28)

Nem inkább arra adsz parancsot, hogy bilincsekbe verjék, vesztőhelyre kísérjék, halálbüntetéssel sújtsák? Végül is mi akadályoz? Talán az ősi hagyomány? De hiszen ebben az államban gyakorta magánszemélyek is halállal büntették a vészhozó polgárokat! Vagy azok a törvények, amelyek római polgárok kivégzéséről intézkednek? De soha nem tartották meg polgárjogukat ebben a városban azok, akik az államtól elpártoltak! Vagy az utókor gyűlölségétől félsz?

A 7, 18-ban a haza Catilinát szólította meg, itt viszont Ciceróhoz intézi szavait. A *nonne* pozitív választ tételez fel; a haza trikólonnal nagyítja fel Catilina büntetését:

⁶⁸ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 103.

⁶⁹ Havas: i. m. (27. jegyz.) 55.

in vincula duci, ad mortem rapi, summo supplicio mactari, amelyben a növekvő tagok törvénye is érvényesül. A *quid tandem* türelmetlenséget fejez ki.⁷⁰ Tiberius Gracchus és Caius Gracchus halálára utalva azt sugallja, hogy Catilinát mindenképpen meg kellene fosztani életétől. Havas szerint „ezzel valójában saját clementiáját igyekszik kiemelni a kortársak ama másik támadásával szemben, hogy törvénytelenül és kegyetlenül járt el Catilina ellen, amikor száműzetésbe kényszerítette”⁷¹

Hát nem valami szépen rovod le háládat a római népnek, amely tégedet, híres őseid ajánlásai híján, a legmagasabb hivatalba emelt. Gyűlöletstől vagy más veszélytől félve nem teljesíted kötelességedet. Ha gyűlöletstől kell félned, veszélyesebb az a gyűlölet, amely a határozottság nyomán sarjad, mint az, ami a tehetetlenségért jár. Ha majd háború pusztítja Itáliát, és felégetik a házakat, ebben a tűzben téged is elégethetnek – mondja a haza Cicerónak (11, 29).

4.6. A 6. részben (12, 29–13, 32) Cicero a hazának eme megrovó szavaira válaszol. Mindenekelőtt azt indokolja meg, miért nem végeztette ki Catilinát. Ezt könnyen megtehetette volna. De akadnak a senatusban olyanok is, akik Catilina tevékenységében nem látták vagy nem akarták látni a veszélyt, és hitetlenkedésükkel erősítették az összeesküvést. Ezek az emberek, ha eljárta volna Cicero Catilinával szemben, kegyetlen zsarnokságnak bélyegezték volna tettét. Viszont ha Catilina önként megy el Manlius táborába, akkor mindenkinek látnia kell, hogy összeesküvés történt. Ha Catilinát kivégeztetné, csak rövid időre szorítaná vissza a bajt: mert Rómában maradt hívei felkelhetnek az állam ellen. Ha pedig cinkosait magával viszi, egy helyre összeecsődíti, kiirtódik ez a veszedelem (12, 29–31) – mondja Cicero, majd így szólítja távozásra Catilinát:

Quare secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, id quod saepe iam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, maleolos ac fascas ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte unius cuiusque, quid de re publica sentiat. (13, 32)

Éppen ezért vonuljanak csak ki a becstelenek, különüljenek el a derekaktól; csődüljenek össze egy helyre; végre – amint már többször mondtam – fal válassza el őket tőlünk; ne legyen többé alkalmuk leselkedni tulajdon házában a consulra, körülfogni a városi praetor ítélőszékét, fegyveresen megszállni a curiát, tüzes nyilakat és fáklyákat készíttetni a város felgyújtására; legyen végre kiírva mindenkinek a homlokára a közügyekről való vélekedése.

A 6. részben összegzésként egyértelműen megfogalmazza azt, amire az előzőekben már annyiszor utalt: távozzék el a városból Catilina híveivel együtt: különüljenek el a rosszak a jóktól. Az elkülönülés fontosságát a *se-* prefixumos („szét-”) igékkel is

⁷⁰ Dyck: i. m. (8. jegyz.) 115.

⁷¹ Havas: i. m. (11. jegyz.) 63.

kiemeli: *secedant ... secernant ... secernantur*. Cicero maga utal arra, hogy ezt az igét és szinonimáit kulcsszóként használja ebben a beszédben: *quod saepe iam dixi. A desinant coniunctivus hortativus vagy iussivus* („hagyanak fel”) négy főnévi igenes szerkezetet vonz, amelyek közül a legutolsó a leghosszabb;⁷² a növekvő tagok törvénye finoman ugyan, de itt is érvényesül. Havas jó példával szemlélteti a *secernant se a bonis, unum in locum congregantur* kijelentések tartalmát: „Ez az eljárás nagyon emlékeztet arra, ahogy 87-ben a marianusok Róma elfoglalása után felszámolták a fosztogató rabszolgákat: Q. Sertorius összegyűjtötte, katonáival körülvette és megölette őket.”⁷³ De azt is jól megvilágítja, miért éppen *praetor urbanus* emelvényét állják körül: „A praetor urbanus az adóssági ügyekben támasztott pereket intézte, s mivel a catilinariusok jelentős része alaposan el volt adósodva, nyilván megkíséreltek rá erőszakos módon nyomást gyakorolni. A 63-as praetor urbanus L. Valerius Flaccus volt, aki jelentős szerepet vállalt az allobroxok elfogatásában és a catilinariusoknak ezzel kapcsolatos leleplezésében” (Cat. III 5, 6, 13, 14).⁷⁴

Ezután Cicero megígéri a senatoroknak: „Catilina kivonultával minden feltárul, megvilágosodik, elfojthatóvá és megtorolhatóvá válik” – *ut Catilinae projectione omnia patefacta, inlustrata, oppressa, vindicata esse videatis* (13, 32).

Végül a *befejezésben* (13, 33) felszólítja Catilinát, hogy „induljon az istentelen és jogtalan háborúba” (*proficiscere ad impium bellum ac nefarium*), majd Iuppiter Statort kéri, hogy tartsa távol (*arcebis*) Catilinát és híveit a várostól, és sújtsa őket örök büntetéssel (*aeternis suppliciis ... mactabis*).

5. Végső összegzésképpen vizsgálódásainkból három következtetést vonhatunk le.

5.1. Az egyik az, hogy Cicero *Catilina elleni első beszéde* különleges, mert mindhárom szónoki beszédfajta tulajdonságait magában hordozza. Nem bíróságon mondta el Cicero, hanem a senatusban. Szűkebb értelemben tanácsadó beszéd, mert azt tanácsolja benne Catilinának, hogy hagyja el Rómát, a senatoroknak pedig azt, hogy ezzel értsenek egyet. De közben be is mutatja Catilina gonosz és erkölcstelen jellemét, tehát a bemutatóbeszéd műfajába is tartozik. A bemutatás során szörnyű büntettekkel vádolja meg: zsarolással, emberöléssel és az ember által elkövethető legnagyobb bűnnel, a haza elleni összeesküvéssel, *coniuratio*val, emiatt a beszéd a törvényszéki beszéd műfajába is sorolható. Azt a jelenséget, hogy a klasszikus retorikában a törvényszéki beszéd rányomta bélyegét a tanácskozó és a bemutatóbeszédre, Tremmel Flórián „pánjudiciális” jellegnek nevezi: „A három beszédfajta kapcsán szükséges kiemelni a klasszikus retorikának azt a vonulatát, irányzatát, amely az egész retorika anyagát a törvényszéki szónoklásra építi. Ez az – általam pánjudiciális retorikának nevezett irányzat – figyelhető meg számos alapvető klasszikus retorikai tételnél, megállapításnál.”⁷⁵ A *Catilina elleni 1. beszéd* tehát szűkebb értelemben tanácskozó, azaz politikai beszéd, de a törvényszéki

⁷² Dyck: i. m. (8. jegyz.) 120–121.

⁷³ Havas: i. m. (11. jegyz.) 68.

⁷⁴ Havas: i. m. (11. jegyz.) 68.

⁷⁵ Tremmel F.: Retorika és igazságszolgáltatás. Budapest–Pécs 2014. 25.

vádbeszéd tulajdonságait is magán viseli, ezért van a bevezetés után elbeszélése. Aristotelés szerint ugyanis egyedül a törvényszéki beszédnek van elbeszélése, a tanácsadó és a bemutatóbészédnek pedig nincs (*Rét.* 3, 13; 1414b).

5.2. Második következtetésünket pedig abból a feltűnő sajátosságából vonjuk le, hogy beszédének bevezetése is, elbeszélése is és érvelése is hat részből áll. A hatos szám könnyen megjegyezhető, mert a három kétszerese. Mivel a történeti körülményekből úgy tudjuk, hogy Cicero rögtönözte ezt a beszédet: nem volt ideje felkészülni rá, mert informátoraitól úgy tudta, hogy Catilina el fog utazni az előző éjszakán. Amikor másnap Catilina váratlanul megjelent a senatusban, akkor tört ki belőle a *Quo usque tamdem abutere, Catilina, patientia nostra* kezdetű beszéd. És mint kiváló memóriával rendelkező, gyakorlott szónok akkor döntött úgy, hogy hat részben ad hangot felháborodásának és azon követelésének, hogy Catilina hagyja el Rómát.

5.3. Cicero e beszéddel két célt kívánt elérni. Egyrészt bizonyítani akarta, hogy kapcsolat van Catilina és az Etruriában szervezkedő és sereget gyűjtő Manlius között, mégpedig nem is akármilyen: Manlius Catilina számára toborozza a felkelő sereget. Beszédében erre ismételten felhívja a figyelmet: már az elbeszélésben említi, hogy katonatáborokat szerveznek Etruriában, és a csapatok fővezére Catilina (1, 2, 5); a bizonyításban újra és újra, kilencszer felelegeti ezt a tényt (1, 3, 7; 4, 9; 5, 10; 9, 23, 24; 10, 25; 11, 27, 29; 12, 30), de még a befejezés imájában is visszatér rá (13, 33). Másrészt rá akarta bírni Catilinát, hogy hagyja el Rómát; ebbéli szándékát mintegy hússzor kinyilvánítja beszédében. Mindkét célját elérte.

SUMMARY

The first *Catilinarian* speech consists of 12 pages, 13 chapters, 33 passages in the edition of Müller which is easy of access in Hungary. In the present paper I argue that the 1. chapter is the exordium in which Cicero reacts upon the new rhetorical situation, that is, Catilina did not leave Rome, quite the contrary, he appeared on the meeting of the senate. The 2. chapter is the narration, the facts of the case, and the proposition which prepares the argumenentation, the most important part of the speech. The first *Catilinarian* is special because it contains the characteristics of all three kinds of causes. Its peculiarity is that its exordium, narration and argumentation, too, have six parts, the motive of this disposition is, presumably, the improvisational character of the speech.

Keywords: Cicero, Catilina, the structure of first Catilinarian

ADAMIK TAMÁS
ELTE BTK Latin Tanszék
adamikta@t-online.hu